

מגילת איכה - ירושלים כסמל לאחדות לאומית

הרב צבי הבר

מבוא

בשיעור הקרוב נעסוק במגילת איכה. מגילה זו, שאורכה חמישה פרקים, אינה מכילה מסרים נפוצים ומורכבים כמו שראינו בספר קהלת ושיר השירים, ועל כן אין עליה דיונים תוכניים רבים. שמה השני של המגילה, מגילת קינות, מלמד על התוכן של כל חמשת פרקיה - קינות על חורבן הבית והצרות שפקדו את ירושלים ויהודה. למרות שכל קינה עומדת בפני עצמה, ניתן לראות בנקל שיש להן לשון זהה, וגם בין התכנים ניתן למצוא דמיון.

למעט הקינה החמישית, כל הקינות מסודרות לפי סדר הא'-ב'. המיוחדת ביותר היא הקינה השלישית, המסודרת לפי א'-ב' משולש (דהיינו שישנם שלושה פסוקים רצופים המתחילים באותה אות). תופעה זו הינה נדירה ביותר בתנ"ך, וניתן למצוא כדוגמא רק בתהילים קי"ט. הועלו מספר סיבות מדוע משוררים בימי קדם בחרו במוטיב הכתיבה לפי סדר האותיות. היו שהציעו שכך היה יותר קל לזכור את הטקסט, ובימי קדם שרוב הספרים לא היו כתובים זכירה בעל פה הייתה משמעותית ביותר. כמדומני אבל שהסיבה הנכונה היא שהקדמונים סברו שכתובה לפי סדר האותיות מבטאת שלימות והרמוניה. לאור הבנה זו יש להבין את ההבדל בין הקינה החמישית שאינה מסודרת לפי סדר הא'-ב' ובין יתר הקינות. גם בקינה החמישית יש עשרים ושתיים פסוקים, ואף על פי כן המחבר העדיף שלא לכתוב אותה לפי הא'-ב'. לפי דעתי ההתקשות על אותו מספר פסוקים אך החריגה מהסדר הרגיל מרמזת שזו חריגה מכוונת ולא שנובעת מחוסר יכולת פיוטית, ולכן צריך לחשוף את כוונת המחבר.

כבספרים אחרים שלמדנו, גם לגבי מגילת איכה ניתן להתלבט האם אלו אוסף של קינות שאין ביניהם קשר או שמא הן מרכיבות יחד מהלך אחד רציף. כמובן שאם מדובר ברצף וברעיון שמתפתח עם התקדמות המגילה, יש לעוד עליו ולהבין את מלוא משמעותו. בשביל לענות על שאלה זו, נלמד בקצרה כל אחד מן הפרקים ונעמוד על המאפיינים הספרותיים שלהם.

פרק א'

פרק א' (וכמוהו גם פרקים ב' ו-ד') פותח במילה איכה. זוהי מילה מאוד טעונה - היא מבטאת בצורה מאוד חזקה תדהמה והלם. רגשות אלו הינם המכנה המשותף הרחב לכל המגילה. המחבר נמצא בסוג של השתאות עצומה כלפי המאורעות, הוא לא מאמין שאכן קרה הנורא מכל וירושלים אכן חרבה. יש מסבירים שגם פנייתו של הקב"ה אל אדם הראשון "אֵיכָה?" [בראשית ג, ט], קשורה לאותו עניין, כביכול הקב"ה מתפלא כיצד יכל האדם הראשון, נזר הבריא, לחטוא בחטא עץ הדעת. במובן מסוים, ניתן לומר שאת כל התוכן של המגילה מקפל המחבר לתוך המילה הראשונה של הספר.

התדהמה שאחזה באנשי ירושלים עם החורבן קשורה לשתי תופעות מרכזיות עליהן עמדנו כשלמדנו את הספרים מלכים וירמיה. התופעה הראשונה היא התפיסה שרווחה בעם ישראל שירושלים לא יכולה להיחרב. לאחר מפלת סנחריב באופן פלאי בשערי ירושלים, נוצרה תפיסה שירושלים עמידה

באופן אבסולוטי, נוצרה אמונה רווחת שלא משנה מה יעשה העם ירושלים תהיה חסינה מפני חורבן. התפיסה הזו השתרשה כה עמוק בעם ישראל, עד שאפילו כל אזהרות הנביאים לא הועילו אפילו בשביל שהתרחיש הזה יתקבל כאופציה. אמונה זו מפורשת גם במגילת איכה: "לא האמינו מלכי ארץ כל יְשֵׁבֵי תֵיבֵל כִּי יָבֵא צָר וְאוֹיֵב בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַם" [ד, יב]. להלם הגדול מחורבן ירושלים תרמה גם תופעת נביאי השקר שעודדו את העם לדבוק במעשיו הרעים והבטיחו שירושלים לעולם לא תיחרב. כל העם ציפה לפני החורבן ששוב ברגע האחרון יקרה נס שיציל את ירושלים, אבל בגלל שהדור לא היה ראוי לכך זה לא קרה וממילא התדהמה היכתה את כל העם.

פרק א' מורכב משני חלקים. החלק הראשון [א-יא] מתאפיין בכך שהוא נאמר בגוף נסתר ועוסק בירושלים. דהיינו, שהדובר הוא חיצוני למאורעות והוא מתאר את קורותיה של ירושלים. ירושלים מדומה בעיקר לאלמנה בודדה ונבגדת, כאשר עיקר האשמות מופנות כלפי הגויים. כמו כן, ירושלים נתפסת כבעלת ישות עצמאית, הדובר לא מתייחס אל ירושלים כאל אוסף פרטים אלא כאל גורם עצמאי, כיחידה ממשית.

החלק השני [יב-כב] מתאפיין בשפה שונה לחלוטין. כאן הדוברת היא ירושלים עצמה המתנה את צרותיה. בניגוד לחלק הראשון בו מישהו דיווח על ירושלים, כאן היא עצמה מתארת מה קורה לה. סיכומו של דבר, נקודת המבט של פרק א' היא מאוד לאומית - העיסוק הוא בכלל ישראל שירושלים היא סמל שלו. אין עיסוק בסבל ובצרות של הפרטים אלא רק בעם בכללותו, ואף כאשר מוזכרים גורמים פרטיים הם תמיד משוייכים אל ירושלים המסמלת את הכלל.

פרק ב'

פרק ב' עוסק בעיקר בתיאור יחסו של הקב"ה לירושלים, ולא על יחסם של הגויים לירושלים. כמו בפרק א', גם בפרק זה מתוארים הדברים מנקודת מבטו של אדם שעד לאירועים. ההבדל בין הפרקים הוא שבעוד שבפרק א' תוארו תוצאות החורבן, בפרק ב' מתואר החורבן עצמו, כיצד ה' החריב את ירושלים. גם הפרק הזה מדבר על הפן הלאומי של המאורעות - הוא מתייחס לירושלים כאל גורם מאחד של כל הפרטים. אמנם מוזכרים גורמים שונים, אבל תמיד הפרספקטיבה של הצרות היא הפרספקטיבה הלאומית.

פרק ג'

כפי שאמרנו בפתיחה, השוני הבולט ביותר בין פרק זה לשאר הפרקים הוא שהוא מסודר לפי א'-ב' משולש. הרושם שלי הוא שהמגבלה הזו שהמשורר כפה על עצמו לא אילצה אותו לכל מיני מטבעות לשוניים מוזרים כפי שלעיתים אנו מוצאים אצל משוררים אחרים הכובלים את עצמם למוטיבים לשוניים מעין אלו. מבחינה ספרותית, ההבדל הניכור בין פרק זה לפרקים שלפניו הוא שמדובר בו על הצרות של האדם הפרטי ולא על הצרות הלאומיות. נקודת המבט כאן היא נקודת מבטו של האדם הפרטי החווה את חורבן עמו, ולא תיאור צרותיה של ירושלים או של הכלל. המשורר מדבר כאן על עצמו, ולא על גורם חיצוני לו. מלבד זאת, בדומה לפרק ב' עיקר ההתייחסות היא אל הקב"ה. היחס אליו הוא מגוון - בתחילה נראה שהמחבר מאשים אותו בצרותיו, אך לאחר מכן הוא רואה בו גם את מקור התקווה וההצלה העתידיים.

פרק ד'

בדומה לפרק א', גם פרק ד' נחלק לשני חלקים מובהקים. עד פסוק י"א מדובר על סבלן של קבוצות מסויימות בתוך עם ישראל. אבל, יש להדגיש שהתיאור של סבלם של הרבים שונה מפרק ב'. הסובלים מתוארים כאוסף של פרטים, ואינם מאוחדים תחת גורת גג סמלית כירושלים. החורבן מתואר כצרה הפוקדת בבת אחת הרבה יחידים שאינם מתלכדים לכדי ישות אורגנית אחת. כל פרט נבחן בפני עצמו בפרק ד', ואינו מתקשר ללאום כולו כבפרק ב'.

פסוקים י"ב-ט"ז מתמקדים בעוונות התושבים ובעונשם, ולאחריהם מגיע חלק בו ישנה מהפכה ספרותית במגילת איכה. בניגוד לכל חלקי הספר עד כה, מי שכותב את פסוקי הסיום של פרק ד' אינו דובר יחיד (המשורר או ירושלים) אלא הציבור כולו. זה נראה כאילו כל תושבי ירושלים אומרים את הפסוקים יחד - "עוֹדֵינוּ תְּקַלְיָה עֵינֵינוּ אֶל עֲזָרְתֵנוּ הִבֵּל בְּצַפְיָתֵנוּ צְפִינוּ" [איכה ד, יז]. כל פסוקי הסיום נישאים בלשון רבים, ועניינם הציפייה של הגולים לעתיד.

פרק ה'

פרק זה, שהינו האופטימי ביותר במגילה, ממשיך את נקודת המבט עליה עמדנו בסוף פרק ד' - את כל הפרק הזה נראה כאילו אומרים כל תושבי ירושלים יחד. כמו כן, עניינו של פרק זה חוזר במובן מסויים על פרק א' - קינה זו עוסקת אף היא במצב שלאחר החורבן, בניגוד לכל הפרקים האמצעיים שעסקו בחורבן עצמו.

לאחר שעברנו בקצרה על כל פרקי הספר, ניתן לראות שינוי רצף ברור בין הקינות השונות. המגילה נפתחת בתיאור מנקודת המבט שלאחר החורבן מנקודת המבט הלאומית, חוזרת אחורה מבחינה כרונולוגית לחורבן עצמו אך שומרת עדיין על נקודת המבט הלאומית, לאחר מכן בפרק ג' שוב ישנו עיסוק בחורבן עצמו אך הפעם מנקודת מבט אישית שבמרכז עומד סבל הפרט, לאחר מכן פרק ד' שוב עוסק בחורבן עצמו מנקודת מבט של אוסף היחידים, ולאחר מכן בפרק ה' מדובר על מצבם של היחידים לאחר החורבן.

מה המשמעות של המעבר מן הלאום אל הפרט? דרך כתיבתה של המגילה טומנת בחובה מסר עמוק בנוגע למשמעותו של החורבן. המגילה מלמדת אותנו שחלק מהחורבן הוא עצם העובדה שעם ישראל בטל מהיות עם רגיל, שהוא הפך להיות קבוצה של יחידים שאין שום דבר שמאגד אותו. אם בתחילת הספר תפקדה ירושלים כישות שיכולה לדבר בשם כל האומללים, לקראת סוף הספר האנשים צריכים לדבר בפני עצמם בשביל להביע את סבלם. הפירוד בעם ישראל, חוסר היכולת להתכנס מתחת לגורם אחד, זה עצמו חלק מהחורבן. בסוף הספר כבר אין שום גורם שיכול לדבר בלשון יחיד ושעדיין יוכל לתנות את צרת הכלל, הדרך היחידה לדבר בשם הכלל היא שכל הרבים ידברו יחד.

אני חושב שזו הסיבה מדוע את פרק ה' המשורר לא סידר בכוונה לפי הא'-ב'. כפי שאמרנו בתחילת השיעור, סדר האותיות מסמל סדר והרמוניה. בכך ששבר המשורר את סדר האותיות הוא מלמד שהחורבן גרם לבלבול והרס. הוא רומז שהמסגרת הכללית נשארה, עדיין יש עשרים ושניים פסוקים, אך אין בתוכה שום סדר או שלימות.

עצם העובדה שהיום ישנה מדינה שיכולה לדבר בשם כלל ישראל, זה עצמה גאולה ממשית, ולא רק שלב בדרך לגאולה. הגר"א מעיר בסוף פירושו לספרא דצניעותא שבימיו עם ישראל כבר אינו בגדר עצמות יבשות אלא רקב עצמות בלבד. המצב של ישראל בגלות היה גרוע ביותר, והנה זכינו בדורנו שקמה לנו מדינה המתפקדת כגורם מאחד לכל עם ישראל. שיבת הכלליות היא הישג מרשים שיש

להודות עליו לצד ההכרה שיש דברים שמדינת ישראל צריכה להשתפר בהם. מי ייתן שכשם שזכינו בשיבת הכלליות לעם ישראל נזכה שיתקיימו בנו גם פסוקי הסיום של המגילה: "הַשִּׁבְנוּ ה' אֵלֵינוּ וְנָשׁוּבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם" [איכה ה, כא].